

DELOVANJE KOMERČNIH KONSESOV

Osnova za ta prispevek k naši gospodarski zgodovini so statistična in podobna poročila notranjeavstrijskih komerčnih konsesov dvornemu komerčnemu svetu. Gradivo je omejeno na precej ozek časovni izsek, na eno samo desetletje, namreč na leta od 1763 do 1774, v glavnem torej na poslednje obdobje delovanja komerčnih konsesov. Zaradi ozkega časovnega izseka smemo reči, da nam dajejo njihovi statistični podatki bolj nekakšen prerez skozi dano strukturo komerčnih panog gospodarstva kot pa že kar zgodovino le-teh. Kolikor se razprava dotika tudi problemov iz poznejših desetletij, so podatki za njih vzeti iz gradiva, ki so ga arhivirali nasledniki komerčnih konsesov in druge podobne ustanove.

Zahteve po boljši organizaciji trgovine. — Skrb poslovnega sveta, merkantilistov-teoretikov in političnih oblasti, da se še bolj poglobi in razširi trgovanje, je v praksi dobivala vse bolj trdna tla v drugem desetletju 18. stoletja.

Ni naš namen, da bi tu nanizali vse pojave, ki govore v korist te trditve; dovolj bo, da z nekaj črtami orišemo trud političnih oblasti kmalu po letu 1714 za to, da bi se trgovanje čim bolj okrepilo. Središče našega obravnavanja so namreč komerčni konsesi in njihovo statistično delo, ker so bili ti organi še najbližje konkretnim gospodarskim razmeram v posameznih deželah, to je, razvoju trgovine, prometa, manufaktur, borz, pomorskega zavarovalništva, končno tudi rokodelstva; agrarne panoge so bile izvzete, ker so se z njimi ukvarjale druge ustanove, na primer tudi kmetijske družbe (montanisticum ali rudarske in plavžarske zadeve so pa tako že imele od srednjega veka dalje svojsko organizacijo poslovanja).

Pričenjamo z dopisom, ki ga je konec januarja 1715 poslal Gradec vsem vodilnim deželnim političnim oblastem, in ki čisto deskriptivno ugotavlja: Znano je in poročila ter pritožbe prihajajo o tem, v kakšni zmedi in neredu je že nekaj časa ssem splošno trgovanje v notranjeavstrijskih deželah. Zaupanje in vera sta zginila, komercij je čisto na tleh. Do tega je med drugim prišlo tudi zato, ker ni niti zaupanja vrednega meničnega prava niti potrebnega trgovinskega sodišča, niti ne obstaja namera, da se vzpostavi komerčni svet.

Graška oblast je imela takrat v mislih Čehe, ki so si ustanovili lastni komerčni kolegij zaradi aktualnih potreb že leta 1714. Na Štajerskem so mogli organizirati komerčni departement šele leta 1717 in to z namenom, da bi uravnaval komercij, skrbel za popravilo cest in za boljšo naviga-

cijo ter pospešeno graditev stavb ob plovnih rekah, podpiral snovanje in izboljševanje manufaktur itd. Njegove kompetence so bile torej zelo ozke.

Zanimanje za napredek neagrarnih gospodarskih panog se je precej poživilo s tem, da je Avstrija 2. junija 1717 končno le proglasila svobodo plovbe po Jadranu. S tem je dobil praktični merkantilizem otipljivejšo obliko. Že šest tednov pozneje je bila v Gradcu seja glavne trgovinske komisije, na kateri so se posvetovali o organiziranju trgovskega sveta, o reparaciji cest, o mitnini, o tretiranju tujih trgovcev in o objavi patenta za trgovanje.

Naslednja poteza države je bila, da je leta 1719 razglasila Trst in Reko za svobodni pristanišči. Prav kmalu na to so na Dunaju utemeljili veliko trgovsko družbo z zvenečim imenom Orientalna kompanija (pač po zgledu zahodnoevropskih kompanij) in ji omogočili, da je poleg drugega zgradila nekaj manufaktur. Sodobniki so o njej trdili, da je bila predvsem dvorna ustanova in da je po nekaj več kot desetih letih zamrla prav zato, ker je niso vodili izkušeni profesionalni trgovci na velike razdalje.

Vsa ta dejstva so znatno pripomogla k temu, da se je izkristalizirala misel, naj se v Ljubljani kot pomembnem vozlišču organizira urad komercialnega reprezentanta, češ da je ta glede na naraščanje trgovine v pristaniščih in njihovem zaledju nujno potreben. Reprezentantova naloga bi bila, da uvede prosto trgovanje ter da z nasveti in dejanji pomaga trgovcem in manufakturistom pri njihovih kupčijah. Po tem mnenju, zapisanem v Ljubljani decembra 1722, naj bi komercialni reprezentant skrbel za ceste, za dovoz lesa v ladjedelnice in za napredek vseh manufakturnih obratov; vsi podjetniki naj bi komercialnemu reprezentantu obvezno oddajali poročila. Mnenje je primerno energično zahtevalo, da se ukinejo vsi cehi pa tudi vsi monopoli; komercialni reprezentant naj bi dopustil prosto trgovanje in naj bi ga sploh čim krepkeje podpiral.¹

Zahteva po obveznem pošiljanju poročil komercialnemu reprezentantu je — kot bomo videli pozneje — v bistvu zahteva po uvedbi prave statistične službe v gospodarsko dejavnost. Znano je, da je merkantilizem močno poudarjal pomembnost statističnih podatkov in njihovo splošno koristnost v gospodarskem življenju civiliziranih držav, in Ljubljana je bila prek obeh svobodnih pristanišč, razgledanega Franca Rakovca-Raigersfeldta, trgovcev na velike razdalje in pomorščakov dobro seznanjena z napredkom drugod v zahodni Evropi.

Preskusni kamen za merkantilizem, kakršnega je uvajala Avstrija, sta bili predvsem obe svobodni pristanišči. Čeprav so zlasti od januarja 1714 dalje na Dunaju napisali in razposlali po državi zelo veliko število priporočil, patentov in dekretov, ki so spodbujali kapital zemljiške aristokracije in meščanskih trgovcev k podjetnosti (ta val spisov se v arhivskem gradivu takoj opazi, ker je bil dokaj nenaden in močan), je bil učinek skromen in to zaradi sorazmerno omejene akumulacije kapitala

¹ Za te okvirne podatke prim. moj članek Trst in njegovo neposredno zaledje v prvih treh desetletjih XVIII. stoletja, Kron. VII, 1959, str. 152—153.

in pomanjkljive organizacije gospodarskega življenja. Tako imenovanega podjetniškega duha in volje pri podjetnikih sicer res ni manjkalo, toda vso našo domačo dotakratno trgovino na velike razdalje je mogel obvladati že sorazmerno ozki krog interesentov.

Država sama tudi še ni utemeljila nobenega organa, ki bi uspešno in širokopotezno organiziral komercij, ga finančno podprl in usmeril v reševanje določenih nalog.

Vzpostavitev organov za pospeševanje trgovine. — Šele dokaj uspešno začetno delovanje Orientalne kompanije je spodbudilo politično oblast, da je pričela v večji meri organizirati gospodarsko dejavnost. Najprej je 26. maja 1731 dvor ustanovil za obmorski pas ali Litorale posebno komerčno intendanco. Njen namen je bil, posredovati trgovino med nemškimi in italijanskimi deželami, da bi se s tem pospešila pomorska trgovina zaledja skozi obe svobodni pristanišči. Instrukcija je sugerirala intendanci, naj pridobi manufakturiste »vseh nacij« z obljubami stvarnih in osebnih privilegijev ter jim dovoli prihod v vsa mesta. Pri delu naj jo vodijo — pravi navodilo — tisti patenti o komerčnih zadevah, ki so izhajali od leta 1716 dalje. Pospešuje naj tiste manufakture, ki jih do tedaj še ni nihče vpeljal.

Komerčna intendantca je bila v bistvu omejena na delovanje v avstrijskem primorju. Do ustanovitve vsedržavnega trgovinskega oziroma komerčnega korpusa je prišlo šele v letu 1746, ko so v okviru terezijanskih reform ustanovili na Dunaju »za pospeševanje manufaktur in komercija« poseben organ, ki se je imenoval univerzalni komerčni direktorij in je 15 let vodil in pospeševal razrast komerčnih panog gospodarstva.

Univerzalni komerčni direktorij so ukinili leta 1761, namesto njega pa ustanovili dvorni komerčni svet, ki je imel isto funkcijo, le kompetence so mu močno razširili. Tudi tega so po 15 letih delovanja razpustili (1776). Ob tej priliki so vodstvo komerčnih zadev sploh prenesli na drugo dvorno ustanovo. Dodamo naj še, da so z ukinitvijo dvornega komerčnega sveta opustili direktno državno nadzorstvo, vodstvo in podpiranje ter stvarno subvencioniranje trgovskih in manufakturnih podjetij v avstrijskih deželah, ker je prevladala misel, naj si podjetja pomagajo sama in naj ne računajo na državne dotacije.

Univerzalni komerčni direktorij je takoj po ustanovitvi novih političnoupornih uradov z imenom »reprezentanca in komora« v glavnih mestih notranjeavstrijskih dežel pooblastil tri njihove člane, da upravljajo komerčne zadeve po njegovih navodilih. Ker se ta tričlanski sistem pooblaščenecv ni obnesel, je direktorij ustanovil specialne komerčne konsese, ki so bili glede svojega praktičnega dela podrejeni le njemu.

Komerčni konses za Kranjsko je bil kompetenten za to deželo in nekaj časa tudi za Goriško. Leta 1756 so namreč v Gorici namestili za Goriško z Gradiščansko lastni komerčni magistrat (leta 1764 so ga preimenovali v »komerčni konses«).² Mimogrede naj še dodamo,

² ADK (Arhiv dvorne komore, Dunaj), Innerösterr. Kommerz, fasc. R Nr 320; Komerčni magistrat oziroma konses, agende, instrukcije 1755—1799.

da so kranjski komerčni konsesi od 1772 dalje imenovali »komerčna komisija« (delovala je le dve leti). Kot ta administrativna sprememba nas tu tudi naslednje spremembe ne zanimajo več.

Razumljivo je, da sta bila komerčna konsesa v Celovcu in Gradcu kompetentna za Koroško oziroma Štajersko.³ Za Trst in Litorale je — kot že vemo — podobne posle opravljala komerčna intendantca. Notranjeavstrijski komerčni konsesi so se shajali na skupne seje v Gradcu.

Zakaj so pokazali komerčni konsesi največjo statistično aktivnost prav v 60. letih 18. stoletja? Mimo drugega predvsem zato, ker jim je dvorni komerčni svet ukazal, da mu točno, hitro in vestno poročajo o stanju komerčnih panog po deželah. Obveznost glede pošiljanja poročil na Dunaj so uvajali najprej dvorni cirkular z dne 15. marca 1763, ki zapoveduje sestavljanje komerčnih tabel za vsako leto in pošiljanje le-teh dvornemu komerčnemu svetu,⁴ in še dva posebna naloga z dne 2. novembra oziroma 14. novembra 1763.⁵ S prvim novembrskim nalogom so naročili gubernijem na Češkem, Moravskem in v Notranji Avstriji ter kraljevemu uradu v Šleziji, da jim bodi dvig komercija in manufaktur eden izmed prvih predmetov prizadevnosti, komerčnim konsesom pa sploh glavno opravilo. Zato so morali guberniji in kraljevi urad konec vsakega koledarskega leta poročati o konsesih, kaj so ti napravili koristnega za komerčne in manufakturne zadeve, česa niso mogli izpeljati, kaj bodo koristnega ukrenili in skončali v naslednjem letu. — Z drugim novembrskim nalogom so zahtevali od samih konsesov, da izdelajo za naslednje koledarsko leto komerčni operacijski načrt (Commercial-Operations-Plan), kjer naj povedo, katere fabrikature v deželi že obstajajo, katere je treba pomnožiti in zboljšati, katere naj se vpeljejo na novo in s kakšnimi sredstvi. Na ta in nekatera podobna vprašanja so morali odgovoriti konsesi že v začetku leta 1764.⁶

Vidimo, da so bili komerčni konsesi administrativno podrejeni političnim oblastem, da pa so bili v njim določeni gospodarski dejavnosti precej, če že ne docela samostojni. V vsakem okrožju ali kresiji so na Štajerskem namestili posebnega *komerčnega inšpektorja*,⁷ nad njimi je bil deželni komerčni inšpektor (verjetno je imel to funkcijo eden izmed članov konsesnega kolegija). Dolžnost okrožnih inšpektorjev je bila, dobiti pregled nad tem, kaj se v kresiji proizvaja, kaj se dà tam predelati in kaj izvoziti; zvedeti so morali, koliko mojstrov in tkalcev je v njihovem okrožju ter kje se že morejo vpeljati nove manufakture. Dolžni so

³ ADK, Iö Kommerz, R Nr 315; Komerčni konses na Štajerskem, agende, instrukcije 1762—1793. — R Nr 318 isto za Koroško 1749—1800. — R Nr 319 isto za Kranjsko 1749—1776.

⁴ ADK, Iö Kommerz, R Nr 397; Generalni pregled dežel, komerčne in manufakturne tabele za Štajersko, Koroško, Kranjsko in Goriško z Gradiščansko 1759—1813.

⁵ ADK, Iö Kommerz, R Nr 391; Komerčni operacijski plan za Štajersko 1763—1774; R Nr 392 isto za Koroško 1763—1771; R Nr 393 isto za Kranjsko 1763—1772; R Nr 394 isto za Goriško 1763—1769.

⁶ Vir v op. 4.

⁷ ADK, Iö Kommerz, R Nr 317; Komerčni deželni inšpektor, manufakturni in kresijski komisariji na Štajerskem 1766—1777.

bili, opazovati kupčijo in imenovati premožnejše trgovce z vrsto njihove trgovine ter povedati, kdo izmed njih je osnoval oziroma organiziral enotno prodajo proizvodov raznih podeželskih obratov (= kdo izmed njih je torej založnik); navesti so morali, ali je proizvodnja teh manufaktur v celoti navezana nanje ali pa skrbijo samo za prodajo proizvodov omenjenih obratov vsakega posebej. Sporočiti so morali še, v kakšnem stanju so ceste in kakó se vzdržujejo. Predvsem pa so morali pospeševati predenje na deželi, na kmetih (znano je namreč dejstvo, da je prediva manufakturam vedno primanjkovalo, ker so tkalci tkali sorazmerno hitro; predenje po domovih naj bi pomagalo zapolniti to občutno vrzel, kajti predenje v manufakturah in sirotišnicah ni krilo vseh potreb).

Organizacija trgovanja in prometa je šla razen v obeh svobodnih pristaniščih zelo v podrobnosti tudi še v Ptuj. Prav zaradi živahnega kupčijskega življenja je mesto dobilo posebnega *komerčnega uradnika* in to 4. februarja 1768, ker so takrat odločili, da bodo ta emporij dvignili v mesto z glavnim skladiščem. Cehili so namreč, da dosega vrednost prometa skozi ptujsko skladišče v smeri ogrske dežele — avstrijsko primorje morda 1 milijon goldinarjev letno.⁸

Povečanje trgovine z žitom. — Ogrske dežele so bile obsežno in plodno ozemlje, toda glede komercija slabo organizirane. Preden se je usmerila ogrska trgovina na Trst in Reko, so bile te dežele tesno povezane s češkimi in poljskimi deželami. Poljska je bila velik kupec ogrskega vina in glavni prevoznik teh vin v druge pokrajine; Moravska je kupila letno do 50.000 ogrskih volov. V času raznih vojn je bila panonska nižina sploh glavni dobavitelj volov za armado.

Na osnovi številnih vesti smo upravičeni trditi, da je prodaja ogrskega žita skozi jadranska pristanišča prek morja narasla prav v 20. letih 18. stoletja. Da bi se še bolj povečala, je dvor dovolil v začetku novembra 1731 tranzitno ugodnost za tisto ogrsko blago, ki se je izvažalo prek habsburških dednih dežel. Tu je mišljeno predvsem žito. Ogrska je na primer kupovala mnogo platna na Poljskem, žita pa tja ni mogla izvažati; skoraj ves papir je kupovala v Šleziji, žita pa tam ni mogla prodati več, kot ga je ta mala dežela konsumirala. Eno izmed glavnih ovir za sorazmerno ozko tržišče so sodobniki videli v kontinentalnem zemljepisnem položaju dežele. Znana merkantilistična maksima je zagovarjala misel, naj se obljudijo dežele, ki so redko naseljene, da se bo s tem povečala njihova blaginja, to je, da bo med drugim tudi naraslo število potrošnikov, po drugi strani pa število delovnih rok. Prav to misel, ki pa se je konkretno nanašala na ogrske dežele, je leta 1763 resno obravnaval tudi dvor: »Deželo je treba bolj obljuditi. Nič ne bi bilo lažjega kot pripraviti nemške družine, da se naselijo na Ogrskem. Vsekakor pa jim bo treba dati razne ugodnosti.« Ogrska sama si je precej prizadevala, da bi zgradila nekaj mlinov za papir; ceste, ki so vodile h glavnim rekam, je pričela pospešeno popravljati in izboljševati; poskrbela

⁸ ADK, Iö Kommerz, R Nr 385; Zboljšanje komerčnih, manufakturnih in mitninskih zadev na Stajerskem 1766—1771. — Prim. moj članek Ptujski komerčni uradnik, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, Nova vrsta 5. (XL.) letnik, 1969 (Bašev zbornik), Maribor 1969, str. 399—402.

je za udobnejšo navigacijo na glavnih rekah. Mitnine oziroma carine za izvozno blago so bile še vedno precej visoke; zato so se tako rekoč vsak dan ponavljale zahteve, naj dvor vendar že ustanovi komerčni konses tudi za ogrske dežele.

Prav z letom 1762 se je pričel večati izvoz žita tudi iz Štajerske, izvoz, ki ga prej domala ni bilo. Za to trditev nimamo na voljo statističnih podatkov, pač pa le vire narativnega značaja. Dne 23. novembra 1762 je graška politična oblast dovolila tudi pravno, da se notranjeavstrijska trgovina z žitom svobodno razvija, kajti trditev štajerskega komerčnega konsesa, zapisana poleti tega leta, pravi, da prej (torej pred poletjem 1762) tega izvoza iz Štajerske ni bilo, sedaj pa da je znaten. Štajersko žito je bilo namreč boljše od ogrskega, ker je imelo manj smeti in manj vlage (ni se veliko transportiralo po rekah), toda plačevati je moralo višje mitnine.

Nas zanima predvsem to, kateri del Štajerske je prednjačil v kupčiji z žitom in kolikšne količine so bile na voljo za izvoz. To je namreč pomembno zaradi ugotavljanja akumulacije kapitala. Statistični podatki za slovensko ozemlje — razen Prekmurja, o katerem še nimamo konkretnih podatkov — dokazujejo, da je največ žita izvažalo celjsko okrožje. V primeri z bruškim in judenburškim okrožjem, ki sta bili pretežno »železni« okrožji, je bilo celjsko izrazito »žitno« okrožje; mariborsko in graško okrožje sta imeli zelo malo žita za izvoz. Njima podobni sta bili tudi obe koroški okrožji in večji del Goriške. Manjši del Goriške in vsa Kranjska sta bili sredi med obema skrajnostima. Celjsko okrožje kot merilo za zaloge žita je leta 1762 imelo na voljo za izvoz okoli 205,7 ton pšenice in 62,1 ton rži! Največji del te količine so imeli grofje Attems, lastniki gospodstev Podčetrtek, Hartenstein, Rajhenburg itd. Drugi zemljiški gospodje so bili šibkejši: gospodstvo Borl na primer je moglo dati na trg le 23 ton pšenice in enako količino rži — itd. Politična oblast je pričela naravnost siliti zemljiške gospode tod, predvsem pa v mariborskem in graškem okrožju, naj več sejejo in več izvažajo, »da bo tako prišlo več denarja v deželo« (in da bodo oni sami akumulirali več kapitala). Zemljiški gospodje so se s tem strinjali in želeli, naj tržaški kupčevalci kupujejo pri njih skozi daljše obdobje iste količine žita po isti ceni, ker se jim v nasprotnem primeru orientacija na ozki in nezanesljivi trg ne splača. V bistvu je šlo tu tako za organizacijo tržišča kot za boljšo povezavo proizvajalcev samih, torej za moderni trg velikih dimenzij, ki naj ima stabilno zaledje, potemtakem točno za to, kar je bila ena izmed osnovnih idej merkantilizma.⁹

Prelom na bolje v žitni trgovini je bil, kot vidimo, časovno precej ostro zarisano in ne neznan. Pospeševali so ga tudi sami tržaški trgovci na velike razdalje s tem, da so večkrat ponovili, kako bi se štajersko, kranjsko pa tudi koroško žito dobro prodajalo, ker je boljše in bližje od ogrskega, da pa je zelo drago, ker sta mitnina in carina zelo visoki. S tem so načeli akutni problem zastarelega in zato zaviralnega mitninskega in carinskega sistema v habsburški monarhiji. Tudi ta pritisk proizvajalcev

⁹ ADK, Iö Kommerz, R Nr 397, R Nr 385 in R Nr 315; ta fascikel ima gradivo za komerčni konses na Štajerskem 1762—1793.

in trgovcev ima prav gotovo primerno velik delež pri tem, da so leta 1775 »ustvarili« iz vseh avstrijskih (razen Tirolske) in čeških dežel enotno carinsko ozemlje in s tem realizirali temeljno zahtevo merkantilizma po velikih proizvodjalnih enotah. Ostala je le še carinska meja med avstrijskimi in ogrskimi deželami, pa še v tej so razni privilegiji in izjeme napravili določene vrzeli.

Kmetijske družbe so nasprotovale izvozu žita, češ, da mu zaradi pomanjkanja v domačih krajih cena narašča, to pa da odpira vrata draginji in špekulaciji. Vendar so imeli komerčni konsesi pri propagiranju izvoza v rokah močnejše argumente; dokazali so, da je leta 1766 zaslužila v trgovini z žitom Štajerska 163.850 fl, Kranjska 136.365 fl, Koroška 12.345 fl, in da naj se, če je v deželah res čutiti pomanjkanje žita, uvozi cenejše ogrsko žito. Končno je tudi dunajska vlada sama 11. januarja 1770 jasno izjavila, da je izvoz notranjeavstrijske pšenice povsem prost in da ga celo priporoča — prost pa da je tudi uvoz ogrske pšenice v Notranjo Avstrijo (seveda za plačilo določene mitnine).

Dovolj dobro sliko o napredku pri organiziranju proizvajalcev žita, dalje o poslovnem uspehu trgovcev na velike razdalje, končno o povečanju tako kopenskega kot pomorskega prometa nam da razpredelnica iz leta 1766, ki se sicer nanaša le na izvoz žita iz raznih dežel prek avstrijskih pristanišč, vendar nam posredno prav nazorno tolmači stanje v omejenih treh sektorjih komerčne aktivnosti. V letu 1766 so torej izvozili:¹⁰

	10a Ton žita
iz Ogrske in Hrvatske prek Trsta	5.045,6
iz Štajerske prek Trsta	3.576,8
iz Kranjske prek Trsta	2.976,8
iz obeh Avstrij prek Trsta	763,2
iz Koroške prek Trsta	269,5
	12.631,9
iz Ogrske in Hrvatske prek Senja	2.957,4
iz Ogrske in Hrvatske prek Reke	2.561,2
iz Ogrske in Hrvatske prek Bakra	2.538,8
	8.057,4
skupni izvoz	20.689,3

Od skupne količine 20.689,3 ton je bilo ogrskega in hrvaškega žita 13.103 tone ali 63 % (skoraj dve tretjini), žita iz dednih dežel pa 7.586,3

¹⁰ ADK, Litorale Kommerz, R Nr 590; Žitna kupčija Ogrske in Notr. Avstrije prek morja 1750—1768.

^{10a} V Trstu so merili žito (samo žito!) v beneških starih. Tak star je vseboval 83,3 litre žita; 1,3 litre žita je tehtalo 1 kg. Za katero vrsto žita gre (npr. za pšenico, ječmen) in za kakšno kvaliteto (npr. za suho, čisto oziroma za vlažno, smetno zrnje), vir ne omenja. Preračunavanje starov v tone je potemtakem zelo zelo približno preračunavanje. — Nek drugi podatek v virih trdi, da tehta beneški star 120 funtov (ne glede na vrsto in kvaliteto zrnja). Razlika med prvim in drugim preračunavanjem je ta, da je beneški star, merjen na litre, tehtal 64 kg, merjen na funte pa 67,2 kg. Gre torej za razliko 3 kg, ki tudi pri večjem številu ton ne more bistveno popačiti celotne kvantitete izvoženega žita. — V tej razpravi tehta star 64 kg.

ton ali 37 %. Pristanišča sama so si delila izvoz — torej tudi dobiček od prometa z žitom — v takihle odstotkih: 61 % žita je šlo skozi Trst, 39 % pa skupaj skozi vsa tri ostala pristanišča. — V ostalem vidimo, da je bilo zelo obsežno ogrsko in hrvatsko žitno področje takrat komaj dvakrat večji izvoznik žita kot znatno manjše in ne tipično žitno ozemlje določenega dela Notranje Avstrije. Vzroka za to ne smemo iskati toliko v zemljepisni oddaljenosti prvo imenovanih teritorijev ali v prometnih težavah, kolikor bolj v kvaliteti žita in v vseh drugih pojavih agrotehničnega, organizacijskega in trgovskega značaja. Z leti se je stanje zboljšalo: količine izvoženega ogrskega žita so se prav znatno povečale.

Končno naj opozorimo še na kapaciteto takratnih pristanišč. Trst sam je imel približno 1,6-krat večjo zmogljivost vseh naprav, ki so pomembne za transport blaga, kot pa druga avstrijska pristanišča skupaj.

V naslednjem letu 1767 se je izvoz žita skozi ta pristanišča še povečal in je znašal 22.027,6 ton.¹¹ Tokrat je vzrok treba iskati v slabi žetvi na Apeninskem polotoku. Kadar je bilo tako, so trgovci na velike razdalje izvažali svoje žito iz habsburške monarhije tudi v Francijo, na Malto in drugam. Stopali so torej na mesta italijanskih izvoznikov žita.

Leta 1768 so izvozili manj, ker je slaba letina tokrat prizadela nekatere dežele habsburške monarhije. Izvoz je znašal:¹²

	Ton žita
skozi Trst	10.066,6
skozi Reko	2.759,1
skozi Bakar	2.408,4
skozi Senj	2.059,6
skupaj	17.293,7

Če odštejemo 1.799,3 ton žita kot tranzit iz Reke v Trst, ostane skupni realni izvoz 15.494,4 ton žita. Od te količine je izvozila Ogrska s Hrvatsko 13.323,8 ton ali nekako 85 % žita, Štajerska 1.655,7 ton ali nekaj več kot 10 %, Kranjska le 516,9 ton žita.

Ker je bila leta 1769 v Italiji naravnost obilna letina žita, je izvoz iz monarhije občutno nazadoval. Izvozili so skupaj le 8.538 ton žita: prek Trsta 5.522,9 ton, prek Senja 1.864,3 ton, prek Bakra 1.042,4 ton, prek Reke 108,4 ton.

Kljub takim in podobnim nihanjem se je v splošnem promet v tržaškem pristanišču zdržema večal. Prav zaradi tega so leta 1784 mestu ukazali, naj ima stalno zalogo žita in naj si zanj zgradi skladišča. Za to odgovorni ljudje so takoj pričeli poizvedovati celo v Gdansk in na obalah Baltika, kako se žito dolgo ohrani v skladiščih zdravo in užitno.¹³

Promet v tržaškem pristanišču narašča. — V skrbi, kako napreduje celotni promet v tržaškem pristanišču, so se oblasti oprle na statistiko.

¹¹ Prim. op. 10.

¹² Ibidem, R Nr 591; Žitna kupčija Ogrske in Notr. Avstrije prek morja, tabele o izvozu žita, cene žita 1769—1792.

¹³ Ibidem.

Že leta 1748 so določili, naj se vpeljejo tedenski izvlečki oziroma razpredelnice za ladje, ki priplujejo v tržaško pristanišče, in za ladje, ki izplujejo iz njega, in tabele za pripeljano oziroma odpeljano blago. Ti izvlečki, je bilo naročeno, naj se sestavljajo *samo za intendanco in za komerčni direktorij, nikakor pa ne za javnost!* Statistiko so torej imeli za redna interna službena poročila, nikakor pa še ne za samostojno in javno panogo družbenih ved.

Tako je statistika pokazala, da je na primer samo v juniju 1750 prišlo iz čezmorskih krajev v Trst 3797 ton blaga, odšlo pa čez morje 1272 ton. V juliju je prišlo na ladjah v Trst 3613 ton, odšlo pa čez morje 1992 ton blaga.¹⁴ Ker nam podatki ne tečejo strnjeno še kakšno desetletje, lahko le splošno trdimo, da se je pomorski promet večal. Na trdnješa tla stopimo šele z letom 1760. Od takrat dalje je celotni promet, računani v tonah, naraščal takole:¹⁵

Leto	Izvoz	Uvoz	Tranzit	Skupaj
1760				13.000 ?
1761	8.681	5.950	956	15.587
1762	7.146	6.401	963	14.510
1763				16.000 ?
1764	8.261	7.359	1.215	16.835
1765	10.123	8.010	1.032	19.165

Pri dveh letih 1760 in 1763 sta skupni količini določeni le približno, torej sta le ocenjeni, ker nimamo še pravih virov. Izračunani sta na osnovi prometa, navedenega v goldinarjih, se pravi, na osnovi vrednosti izvoženega, uvoženega in tranzitnega blaga.

Pravno niso imele Benetke monopola v Jadranu sicer že precej časa, v praksi pa je bil položaj nekoliko drugačen. Statistika za leto 1775 nas potrjuje v tej domnevi, saj ugotavlja, da je iz Trsta izplulo 209 avstrijskih ladij: v benečanska pristanišča 135, v papeška 48, v levantska 14, v pristanišča Napolija in Sicilije 10, v pristanišča Livorna in Genove 2 ladij. — V Trst pa je priplulo tujih ladij: 4004 benečanske, 158 papeških, 137 neapeljskih, 40 turških, 32 angleških, 24 francoskih, 19 genovskih, 5 danskih in 4 holandske ladje. To pomeni, da sta iz Trsta izpluli v razna tuja pristanišča približno v treh dneh po dve avstrijski ladij; v 64 primerih od sto sta zapluli v beneška pristanišča. In od vseh ladij, ki so priplule v tržaško pristanišče — priplulo jih je po 12 na dan —, je imelo 95 % ladij benečansko zastavo. Končno lahko tudi ugotovimo, da je pristaniščem vzhodne polovice Sredozemlja pripadalo 4339 ladij ali 98 %, pristaniščem zahodnega Sredozemlja in Atlantika pa le 84 ladij ali manj kot 2 % (to so bile ladje z angleško, francosko, genovsko, dansko in holandsko zastavo). Pri tem seveda ne smemo pozabiti, da je tako bilo le citiranega leta, ne pa vedno. Toda v glavnem je bila prevlada vzhodnosredozemskih pristanišč stalno zelo očitna.

Na osnovi teh dokazov vidimo, da je bil Trst še ob koncu terezijanskega časa in v dobi precej razvitega avstrijskega merkantilizma po pro-

¹⁴ ADK, *Altes Kommerz*, R Nr 33; Tabele o ladjah od apr. 1749 do 1751.

¹⁵ *Ibidem*, R Nr 14; Ureditev svobod. pristanišča Trst; dalje še R Nr 33.

metu dokaj »benečansko« pristanišče. To stanje je v splošnem trajalo do campoformijskega miru v letu 1797, ko se je položaj v prav kratkem času bistveno spremenil v korist Avstrije. Ko so se po letu 1815 razmere normalizirale, je Apeninski polotok spet zavzel prvo mesto v prometu Trsta in Reke, toda Benetke so po številu lastnih ladij že zdrknile globoko pod število tržaških in reških ladij.

Kompanije za trgovanje z žitom. — Iz statističnih podatkov, ki smo jih navedli že zgoraj, vidimo, da so že od začetka šestdesetih let tretirali žito kot eno izmed glavnih izvoznih dobrin habsburške monarhije.¹⁶ Tako država kot privatne firme so posvetile žitu vso možno pozornost in zato nas ne preseneča, da se je v prav kratkem času zboljšala organizacija nakupa in prodaje žita ter izvoz prek morja. Poleg treh velikih trgovskih kompanij se je kupčiji z žitom posvetila še vrsta posameznih trgovcev na velike razdalje. Nekateri podatki nam bodo dokaj nazorno pokazali organizacijo trgovanja z žitom in vrsto drugih zelo pomembnih dejstev.

Temišvarska trgovska kompanija je bila ustanovljena 23. avg. 1759 in je imela tri poslovna središča. Direktorja tržaške centrale sta bila francoska trgovca Blanchenay in Le Chevalier. Razen z žitom je kupčevala Temišvarska družba tudi še s soljo in z drugimi dobrinami.¹⁷

Kot protiutež visokim mitninam je dvor dajal kompaniji od 20. februarja 1761 dalje premijo 7 krajcarjev od stara ali približno 64 kg tiste banatske pšenice, ki jo je izvozila skozi Trst, Reko in Kraljevico čez morje v tujino.

Dne 6. oktobra 1762 so specialno njej dano ugodnost splošno za vse izvoznike ogrskega žita razširili s tem, da so proglasili petletno mitninsko prostost na Savi in Kolpi za ogrske proizvode, namenjene prodaji v tujini (ta prostost je do takrat veljala samo za podložnike habsburške krone). Končno je teden dni zatem (14. oktobra) izšla še resolucija, ki je dajala mitninsko prostost vsem ogrskim produktom brez izjeme, da so le šli prek pristanišč v izvoz.¹⁸ S tem so Ogrsko močno navezali na avstrijska pristanišča in ji z večjim izvozom — predvsem seveda žita — omogočili še večjo in hitrejšo akumulacijo kapitala, posledično vir za industrializacijo njenih dežel.

Te ugodnosti je seveda izkoriščala tudi kompanija, ki se je ustanovila za dobo 10 let v Ptujju tik pred novembrom 1762 in se je imenovala

¹⁶ ADK, *Litorale Kommerz*, R Nr 590; Kupčija z ogr. in notranjeavtr. žitom, ugodnosti, cene, tabele 1750—1768.

¹⁷ ADK, *Litorale Kommerz*, R Nr 606; Razne trgovske kompanije 1764—1805. Prim. še Rudolf Bičanić, *Doba manufakture u Hrvatskoj i Slavoniji (1750—1860)*, Zagreb 1951 (Hrvatska ekonomika na prijelazu iz feudalizma u kapitalizam, I. knjiga), str. 240 sl. — Miroslava Despot (Privreda Hrvatske XVII.—XIX. stoljeća. Izbor gradje priredila — Zagreb 1957. Na izvorima historije, sv. 3, str. 17) trdi, da je Temišvarska priv. kompanija za napredovanje trgovine likvidirala leta 1773. Leta 1766 je kompanija osnovala platnarno v Bakru in jo 3 leta pozneje še z dvema drugima podjetjema prodala Friedrichu Weitenhillerju, znanemu ljubljanskemu podjetniku.

¹⁸ ADK, *Litorale Kommerz*, R Nr 588; Izvoz prek morja, premije, mitninska prostost 1754—1807.

Johann Adolf Ritter & Co.¹⁹ Družba tega nekdanj individualnega trgovca je prejela že 3. novembra 1762 prost potni list za izvoz 2182,9 ton štajerskega žita. Prav v tem času si je družba organizirala skladišče v Celju, nekaj pozneje še v Trstu. Vrh vsega so jo za naslednjih deset let oprostil vsakršnih mitnin. Ne dolgo zatem je razširila svoje poslovanje še na ogrsko blago. Kompanija je slovela kot največja notranjeavstrijska firma za kupčijo z žitom.

Ogrsko blago, ki je šlo dobro v prodajo, je bila tudi pepelika. Leta 1760 so proizvajalci prodali pepelike za 54.046 fl, naslednjega leta za skoraj isto vsoto, leta 1762 pa že za 114.478 fl. Pozneje so se njene količine še povečale.

Morda je Ritterjeva kompanija izvažala oziroma preprodajala tudi stajersko vino. Sredi oktobra 1768 je namreč dvor dovolil, da se v teku naslednjih pet let za vsak startin (= 566 l) izvoženega stajerskega vina refundira naklada in še dá premija 1 fl. Za ta čas sicer še nimamo na voljo statističnih podatkov, toda vest iz leta 1749 pravi,^{19a} da so tedaj izvozili v Anglijo in Holandijo 1000 startinov (= 566.000 l) tega vina, izvozili torej v letu, ko zanj še ni bilo protekcije. Precej verjetno je, da se je pozneje izvoz znatno povečal.

Kot tretja »žitna« kompanija se je ustanovila zgodaj poleti 1765 Janošaska trgovska kompanija (viri jo citirajo kot Triester Janoschazer Compagnie, Janoschazer Handlungs Compagnie, Hungarische Janoschatzer Compagnie). Sedež je imela v Trstu, namen pa ji je bil, kupčevati predvsem z ogrskimi produkti. Družbeno pogodbo so podpisali v Zagrebu 1. julija 1766.²⁰

Za to kompanijo imamo na voljo zelo veliko podatkov. Ker gre tu za delniško družbo, bomo posegli v nekatere podrobnosti. Družba je imela glavnico 120.000 fl, ki je bila razdeljena na 240 delnic po 500 fl. Tretja točka pogodbe se je glasila, da odgovarja vsak družbenik zgolj za svojo vlogo. Zato je dobil sleherni socius obligacije v sorazmerju z vloženim deležem, ki ga je bilo mogoče tudi prodati. Kupec je bil dolžan vpisati se v knjigo oziroma register družbenikov. Le-ti so se dogovorili, da bo družba obstajala 6 let. Manj kot šest let bo obstajala le, če najmanj enkrat v teh šestih letih ne bodo družbeniki dobili na svojo vlogo 6-odstotnih obresti. V tem primeru bi glede nadaljnjega obstoja družbe obveljalo mnenje večine glasov. Vsekakor je jasno, da je morala biti kompanija zelo uspešna v svojih kupcijah, ker bi jo sicer eno samkratno neizplačilo dogovorjenih dividend uničilo.

Delnice ali akcije so imeli (naštevamo le nekatere delničarje): 30 delnic barona de lo Presti, oče in sin; po 18 delnic grofa Teodor Batthyányi in Patačić; po 12 delnic grofica Paar in grofje Plumegen, Štefan Eszterhazy, Wildenstain, Sermage, baron Baillon, madame de Beckers, gospodje

¹⁹ Prim. viře v op. 10 in 17.

^{19a} ADK, Altes Kommerz, R Nr 8; Komerčne zadeve za Stajersko.

²⁰ Prim. op. 19, dalje Litorale Kommerz, R Nr 621; Izvoz blaga skozi avstr. pristanišča, ustanavljanje zavaroval. družb, borza 1764–1780. — Ema Umek, Trgovski promet po Savi v XVIII. stoletju, Kron XII, 1964, str. 194–200, navaja tudi družbo Janosa Haza; viri citirajo le Janoschaz, Janoschatz.

Afflisio, Simon, Chateaux in Schaerffenberg; 8 delnic grof in grofica Sauer; po 6 delnic barona Pechmann in Cerchi ter gospod Perdacher; 4 delnice grofica Keglević; 3 delnice gospod Simić; po 2 delnici grofica Stumberg, gospa Schell in gospod Janežič (skupaj 237 delnic).

Direktor družbe je bil Francesco de lo Presti. Razen njega so družbo vodili še baron pl. Königsbrunn, Alexander pl. Schell, Josef baron Cerchi. Njen poslovodja je bil Giovanni Maria Longone, ki so ga imenovali tudi »faktor«. — Takoj po ustanovitvi se je družba želela priključiti tržaški borzi.

Po francoskih, italijanskih, holandskih (de Beckers) in drugih imenih sodeč je bila to prava internacionalna kompanija. Ker je deleže imela vrsta madžarskih in hrvatskih fevdalcev, je jasno, da so prav ti imeli največji interes, da bi si še akumulirani kapital še povečali z razširjenim trgovanjem z drugim blagom (ne samo z žitom) ter z dividendami od investiranega kapitala. Verjetno je, da so ti fevdalci vsak zase imeli prešibko organizirano prodajo svojega žita; da bi prodali svoje žito in še tiste žitarice, ki so jih kupili pri manjših proizvajalcih, so hoteli s pomočjo kompanije, ki naj bi imela ugled v poslovnem svetu, akumulirati čim več kapitala.

Janošaška družba se je razen z žitom ukvarjala tudi z izvozom rogate živine iz Ogrske in Slavonije prek morja v Benetke, kupčevala je z ogrskim tobakom in na debelo trgovala z ogrsko pepeliko. Leta 1766 je že imela svojo ladjo, leta 1768 pa v Sisku velik magazin. — Ne bo nezanimivo, če povemo, da je kupovala žito na južnem Štajerskem predvsem pri grofu Attems. Dobavitelj zanjo je bil Ptujčan Franz Turtltaub (= Grlica).

Ob koncu naj dodamo, da se je v zvezi z izvozom mesa zaklane živine iz ogrskih dežel ustanovila leta 1764 v Bakru posebna, a manjša kompanija za soljenje mesa. V Bakru pač zato, ker so skozi to пристanišče ogrske dežele izvažale sorazmerno zelo veliko mesa.²¹

Mnogi trgovci na velike razdalje so kupčevali za svoj račun, nekateri manjši pa so fungirali tudi kot špediterji, nakupovalci, posredniki, agenti, liferanti. Tako je v drugi polovici leta 1766 Tržačan Först, po vsej priliki špediter, prepeljal za neko neznano firmo v Trst nekako 4000 ton pšenice, omenjeni ptujski meščanski trgovec in špediter Franz Turtltaub, firme Jordan & Co iz Leobna, Maximilian grof Wildenstain & Co, Flischhas & Co ter Kajetan pl. Langenmantel (Mariborčan, bil je tudi komerčni komisar ter iskalec in »najditelj« premoga) pa so prepeljali v pristanišča skupaj 6700 ton pšenice. Vsaj za Turtltauba vemo v tem primeru, da je prevažal za tuj račun. Pri eni izmed firm vidimo, da so tudi podjetja iz severnih delov Štajerske (Leoben) hodila po zaslužek na veliko žitno cesto Ptuj—Ljubljana—Trst.

Firma Blanchenay & Le Chevalier, ki je imela centralo v Marseillu, podružnico ali izpostavo pa v Trstu, je nakupovala žito okoli Ptuja s pomočjo ljubljanskega korespondenta Friedricha Weitenhillerja, sicer lastnika ljubljanske suknarne. V Celju je kupčeval z žitom trgovec Marco

²¹ ADK, Ungar. Kommerz, R Nr 940; Ogrske komerčne zadeve 1762 —

Dimarchi; po vsej verjetnosti je bil posrednik za neko večjo firmo. Kot tržaški faktor Janošaske kompanije se navaja Johann Philipp Unverdorben.

Podjetje Blanchenay & Le Chevalier je imelo zelo velik akcijski radij. Nasoljeno govedino (tak obrat je verjetno imelo v Trstu) je v oktobru 1766 poslalo celo v severno Ameriko. Ker pripominja vir, da je »meso zelo dobro in da ga bodo tja še poslali«, je mogoče, da je družba trgovala z Ameriko v svojem imenu.²²

Daljnja posledica trgovanja Avstrije prek Trsta z Ameriko je bila ta, da so v začetku septembra 1785 ustanavljali v Trstu avstro-ameriško trgovsko kompanijo »Oesterreichisch-Amerikanische Handlungs-Gesellschaft«, ki so ji bili direktorji tile tržaški trgovci: Strohlendorf, Baletti, Maffei in Simpson. Predmet poslovanja ji je bil izvoz notranjeavstrijskih produktov v Združene države Amerike.²³

Od leta 1751 dalje je bil v Trstu samostojni trgovec Grassin Vita Levi. Za agenta je imel Tržačana Simona Ferza. Ta je v letih okoli 1766 uvažal žito iz Ogrske pri mitnicah Nedelišče, Dokležovje, Kaniža, Varaždin, Vinica, Tišina, itd. Ferz je prepotoval pol Ogrske in ko se je vračal, se je v Ptujju največ zadrževal pri špediterju Turtltaubu. Ferčeva pota so dokaz, da so trgovci na velike razdalje in izvozniki sami prišli s pomočjo agentov k producentom in jih navezali nase, pa tudi špediterje so si znali oskrbeti pravočasno (tudi zaradi znanja domačega jezika so bili agenti čestokrat Slovenci). Za Levija je nakupoval žito še drug ptujski špediter Primož Gruden in neki špediter z imenom Josef Schober iz Apač. Grassin Vita Levi je kupčeval, tudi z ogrskim tobakom. V letu 1762 ga je izvozil prek Ptujja 224 ton (z ogrskim tobakom sta kupčevala tudi tržaška trgovca Antonio Malini in Guglielmo Gadola). Vendar je bil Grassin Vita Levi močnejši v kupčiji z žitom. Leta 1765 je mogel z eno samo pošiljko naložiti na ladjo 672 ton pšenice. Tudi Grassin si je znal pridobiti premijo za izvoz ogrskega žita. Za leto 1764, ko je izvozil okoli 2318 ton pšenice, je prejel nekaj več kot 2478 fl premije.

Pri tržaški komerčni intendenci so bile vsaj leta 1766 legitimirane za izvoz žita naslednje tvrdke: iz Senja Ivan Stipanović, Franjo Bukovac, Pietro Demelli; iz Trsta François & Co, Grassin Vita Levi, Pandolfo Federigo Oesterreicher; dalje tržaška družba za trgovino na velike razdalje Brentano, Cimaroli e Venino, ki je kupovala žito tudi v slovenskih pokrajinah, na primer pri kostanjeviškem opatu, medtem ko je trgovec Josué Bianchi kupoval pšenico pri Ritterjevi kompaniji v Ptujju. V Celju je imela sedež znana La Compagnie de Charles et Louis de Gros (korespondirala je samo v francoščini). O njej vemo, da je leta 1766 prodala Ivanu Petru Longhiju v Ljubljani približno 35 ton žita za firmo Brentano, Cimaroli e Venino. Vsaj leta 1761 sta imela 12 delnic reške rafinerije sladkorja grofa Charles in Louis de Gros iz Celja.²⁴

Razen teh so seveda obstajale še druge oblike poslovnih zastopstev. Naj navedemo nekaj primerov za Trst, čeprav nimajo direktne zveze

²² Vir v op. 17.

²³ Ibidem.

²⁴ ADK, Litorale Kommerz, R Nr 607; Kompanija reške rafinerije sladkorja.

z žitom: Posle Matije Demšarja, znanega gorenjskega založnika,²⁵ je tu vodil precej samostojno njegov sin Martin; v očetovem imenu je trgoval po kopnem in po morju z raznim blagom, zlasti še s kranjskim platnom. Po smrti Franca Tomaža Grošla²⁶ je posle vodila njegova vdova; ukvarjala se je s špedicijo in z nakupovanjem za poslovne prijatelje (tkim. incetta per amici). Podobni špediterski in nakupovalni podjetji sta imela še Jurij Urbas in Matej Michel, ki je bil sicer v Trstu prvi direktor Peerovega (= Perrovega) negocija, — itd.

Nekateri trgovci iz zaledja so imeli tudi v Trstu hišo in skladišče, čeprav se tu niso stalno zadrževali. Lovrenc Tomšič iz Ljubljane na primer je imel skladišče za olje in je nakupoval s pomočjo svojega agenta. Franc Simon Jugovic iz Kranja je imel hišo in skladišče za olje, platno in podobno blago, — itd.

Spričo splošnega povečanja trgovine moramo konec konca odgovoriti še na vprašanje, kako je naraščalo število profesionalnih trgovcev na slovenskem ozemlju nekako od srede 18. stoletja dalje. Sintetične podatke imamo samo za Kranjsko, za nekatere druge dele slovenske zemlje le občasne navedbe. Tako vemo, da je bilo na slovenskem delu mariborske kresije leta 1765 le 30 trgovcev in 7 pomočnikov. Na Kranjskem je bilo trgovcev:²⁷

Leto	Matrikuliranih	Imatrikuliranih	Skupaj
1764	21	62	83
1765	20	64	84
1766	20	64	84
1767	20	63	83
1768	21	64	85
1769	26	63	89
1770	22	62	84

Imatrikuliranih trgovcev je tu redno bilo trikrat več kot matrikuliranih; ni še znano, kakšen je bil odnos med njimi drugod po slovenskem ozemlju, niti ni točno pojasnjeno, kakšne so bile kvalitativne razlike med obema kategorijama trgovcev.

Če za leto 1765 prištejemo 84 kranjskim še 30 trgovcev s slovenskega dela mariborskega okrožja, dobimo vsoto 114 trgovcev. Ker je bilo ozemlje Kranjske tipičen prehodni teritorij in kot tak ugoden za razvoj trgovine, je jasno, da celjsko okrožje, slovenski del Koroške in Goriška (Trst kot svobodno pristanišče in mednarodni emporij je izvzet) niso imeli, — vzeto skupaj, — več trgovcev kot Kranjska. Verjetno je celjsko okrožje imelo več trgovcev kot slovenski del Koroške ali pa Goriška, ki ni nikoli veljala za tako tipično tržaško zaledje kot na primer Kras in Kranjska. Precej virov govori o tem, da je bilo na Kranjskem največ trgovcev v Ljubljani in ob Savi navzgor tja do Radovljice. Če upoštevamo vse podatke, bo morda najprimerneje, če trdimo, da je bilo tega leta na vsem

²⁵ Katarina Kobe-Arzenšek, Sitarstvo na Gorenjskem (zgodovinski oris), Ljubljana 1967 (Publikacije Tehniškega muzeja Slovenije, 13), str. 21.

²⁶ Prim. op. 1 (str. 154).

²⁷ Vir v op. 4.

slovenskem ozemlju okoli 200 trgovcev. Točnejšega števila še ni mogoče ugotoviti, gre le za to, da napravimo najmanjšo možno napako in da poudarimo besedico 'okoli'.

Pregledani viri ne razlikujejo med trgovci na velike razdalje in med manjšimi mestnimi trgovci (bolje rečeno, prodajalci), čeprav bi nas to razlikovanje veliko bolj zanimalo kot pa število matrikuliranih in imatrikuliranih trgovcev. Za določena področja, na primer za Ljubljano, nam bodo viri prav gotovo dali zadovoljujoč odgovor, za druge dele slovenske zemlje pa bomo najbrž navezani na občasne navedbe vodilnih ali vsaj vidnih trgovcev na velike razdalje. Razlikovanje je pomembno, kajti prav trgovci na velike razdalje so bili glavni organizatorji tržišča velikih dimenzij, utemeljitelji borz in zavarovalnic za blago in promet.

Borza in zavarovalnici v Trstu. — Povečani in zapletenejši kupčijski posli v splošnem ter gospodarsko prebujanje ogrskih dežel še posebej so vplivali zlasti na poslovni Trst zelo povoljno. S tem v zvezi naj se zadržimo zlasti pri dveh dogodkih: pri ustanovitvi borze in utemeljitvi prvih dveh zavarovalnic — in poudarimo delež slovenskega poslovnega sveta pri teh akcijah. Seveda nam ne gre za nacionalni akcent, marveč za to, da spoznamo, kaj je Trst kot mednarodni emporij pomenil za poslovni svet v zaledju. Borza za blago (ne pa še borza za blago in vrédnote) je določala cene blagu, izdelanemu nekje na Gorenjskem in izvoženemu skozi Trst v svet, zavarovalnica pa je bila soudeležena pri riziku od trenutka, ko je bilo to blago vkrcano na ladje, oziroma v namembnem pristanišču izkrcano na pomol.

Ceprav so ustanovili borzo v Trstu šele leta 1755,²⁸ so že leta 1748 določili naslednje: Da se napravi konec pritožbam, češ, da je senzalov mnogo in da je med njimi precej Judov, naj intendantca zmanjša preveliko število senzalov, Jude pa odstrani; namesti naj krščanske, poštene in sposobne može. Senzalov naj bo osem, od tega šest krščanskih in dva judovska. Ker je bilo treba osebe potrditi, so trgovci papeške države za svojega senzala potrdili moža s priimkom Tassara. Grška 'nacija' je tudi potrdila svojega senzala. To pomeni, da formalno borze še ni bilo, da pa se je poslovni svet le nekje shajal in opravljal posle, karakteristične za borzna opravila.

O formalni otvoritvi tržaške borze se je precej govorilo že poleti 1754, toda šele 14. oktobra 1755 so na Dunaju izdali dekret o pričetku njenega dela. Ta dekret je v bistvu tudi že njen prvi statut (čeprav le v obrisih), saj se tu določa njeno poslovanje. Na primer: Člén 1 pravi, naj bo borza odprta vsak dan razen ob nedeljah in praznikih.

Seznam članov borze z dne 10. decembra 1757 našteva 22 poslovnih ljudi in firm, med njimi se navajajo Bernardin Zois, Matevž Demšar, Grassin Vita Levi, Ventura Morpurgo, Menasse Morpurgo, Giuseppe Morpurgo, bratje Luzzatti, — itd. Delež slovenskega poslovnega sveta pri borznih poslih naj ilustriramo z naslednjim podatkom: Direktorja in vicedirektorja borze so volili. Pri volitvah 10. decembra 1757 je Ignaz Kreiter dobil 18 glasov (trije proti), Bernardin Zois 17 glasov (pet proti),

²⁸ ADK, Litorale Kommerz, R Nr 617; Tržaški trgovci, borza 1754—

Matevž Demšar kot tretji kandidat pa 13 glasov (devet proti). Zato je bil za direktorja izvoljen Kreiter, za vicedirektorja pa Zois. Demšar je sicer ostal brez funkcije, toda že kandidatura sama po sebi priča, da je imela njegova firma velike kupčije in zato dober sloves v tržaškem poslovnem svetu.

To potrjujejo tudi poslovne karakteristike iz tistega časa. Ko so leta 1754 govorili o borzi, so tudi že sestavili seznam bodočih možnih članov borze in vsakemu dodali kratko poslovno karakteristiko. Na primer: Za Michel Angela Zoisa so trdili, da ima najpomembnejši negocij (trenutno je obstajal samo v železu), saj je njegov osnovni fond — to je, podjetniški kapital, toda ne samo tržaške poslovne enote — znašal 100.000 fl. Nedvomno se v tej in drugih vsotah skriva tudi kvota za trgovski riziko, zlasti za pomorski promet. Manjše osnovne fonde so imeli: Grassin Vita Levi (40.000 fl), Matija Demšar (35.000 fl), Franc Tomaž Grošel in Jurij Urbas vsak po okoli 8.000 fl, — itd.

Rezultat povečanega trgovanja zaledja skozi Trst je bila seveda večja zaposlenost tržaških ladij. Zato se je s tem v zvezi povečal tudi riziko pomorske plovbe in ena izmed zelo zgodnjih misli tržaških lastnikov ladij ali patronov je bila, ustanoviti v Trstu zavarovalnico. To je bilo sedaj toliko lažje, ker se je akumuliralo že precej kapitala in del tega so organizatorji že mogli pritegniti v osnovno glavnico zavarovalniške družbe. Glavni načrt zanjo so objavili 26. maja 1764 in do 9. decembra 1765 so interesenti že podpisali 259 delnic. Dne 1. oktobra 1766 je bil občni zbor zavarovalne družbe (Assicuranz Compagnie); tedaj so ugotovili, da so do tega dne podpisali 536 delnic po 500 fl v skupni višini 268.000 fl. Delnic ni podpisoval samo tržaški poslovni svet, ampak tudi interesenti iz zaledja: Družba Brentano, Cimaroli e Venino je podpisala 140 delnic v skupni višini 70.000 fl, baron de Borie 60 delnic (30.000 fl), Jakob Baletti 20 delnic (10.000 fl), enako število tudi Menasse Isaac Morpurgo, Ljubljčan Friedrich Weitenhiller 18 delnic (9.000 fl); po šest delnic so imeli Heinrich grof Auersperg, Grassin Vita Levi, Ivan Luka baron Raigersfeldt, Michel Angelo Zois, Josef baron Janoschiz, Ursin grof Blagay, Franz baron Schweiger zu Lerchenfeld; po štiri delnice v višini 2.000 fl so imeli Franz pl. Zorn zu Mildenheim, bratje Luzzatti, — itd. Zanimanje za družbo se je večalo, saj je do konca leta 1766 imela glavnice že za 300.000 fl (600 delnic po 500 fl). Deset let pozneje so jo mogli povišati za nadaljnjih 100.000 fl. V splošnem je družba — tako razberemo iz virov — uživala prav znaten ugled.²⁹

Potreba po zavarovalnicah je naraščala. Sredi maja 1779 so organizirali v Trstu že drugo pomorsko zavarovalno družbo (See-Assicuranz-Gesellschaft). Pričela je z delom 1. junija na osnovi fonda 500.000 fl (1000 delnic po 500 fl). Tržaški trgovci, — nekateri so bili deležniki že pri prvi družbi, — so imeli 800 delnic, izmed ostalih akcij pa je bila večina v rokah Benečanov in Genovežanov. Delničarji druge družbe so bili Žiga baron Zois (60 delnic ali 30.000 fl), tržaška rafinerija sladkorja, Pandolfo

²⁹ Ibidem, R Nr 621; Zavarovalnice. — Prim. tudi Nel primo centenario della Riunione Adriatica di Sicurtà (1838—1938), Trieste 1939, str. 57 in 64 ter tu prilepljena tabela III.

Federigo Oesterreicher, družabnika Brentano e Cimaroli iz Genove, Grassin Vita Levi (vsi po 20 delnic), Ivan Kurtović in Isaac Vita Levi (oba po 10 delnic), — itd.

Posebnosti izvoza proti koncu 18. stoletja. — Izbruh francoske revolucije leta 1789 je prav kmalu močno vplival na gospodarstvo vse Evrope. S tem, da je revolucionarna vlada obsodila januarja 1793 kralja na smrt in proglasila republiko, si je nakopala srd vseh glavnih monarhij Evrope. Pričele so se tako imenovane koalicijske vojne proti republikanski Franciji, ki so močno vplivale tudi na strukturo izvoza blaga iz habsburške monarhije.

Že februarja 1793 se je tu uradno govorilo o popolni prepovedi izvoza žita prek Jadrana.³⁰ Grožnjo so kmalu umaknili, zato pa močno povečali carino (ta postopek so imenovali »carinski kordon«). Proti temu povečanju je seveda protestirala tudi tržaška borzna deputacija. Protest ni zalegel, dunajska vlada pa je počasi prešla na sistem protekcionizma. Tako je 8. aprila 1793 specialno dovolila izvoz ogrskega žita za »sardinski dvor« (tò je, za kraljevino Sardinijo) v višini 19.332,5 ton. Dne 12. maja 1793 so dodatno specificirali, da se sme izvoziti za isti dvor ogrskega žita prek Trsta še 3274,5 ton; dalje za cerkveno državo (za »papeški dvor«) 3274,5 ton, za Španijo 6549 ton, za Dubrovnik 805,5 ton ogrskega žita, skupaj torej 13.903,5 ton (v sardinski državi so imeli državno skladišče in so žito kopičili zato, ker so računali, da bodo šli ali sami v vojno proti Franciji ali pa jih bo Francija napadla).

Kot vidimo, ni šlo več toliko za privatno trgovanje z žitom, pač pa za državna naročila na račun državne blagajne, torej predvsem za rezerve žita v vojaške namene. Aprilsko in majsko dovoljenje sta odobrili izvoz 33.236 ton ogrskega žita, kar je približno dvakrat večja količina v primeri s količino, ki so jo izvozili nekako 25 let prej.

V zvezi s kupčijo in prevozi tega žita nastopi nova vrsta dobaviteljev, špediterjev in trgovcev. Manj vidni so bili Minervi, Antonio Benuzzi, Nicolò Bianchi itd., najpomembnejša pa sta gotovo bila tržaška trgovca Ignaz Hagenauer in Pietro Sartorio, dva utemeljitelja podjetij, ki sta bili (poleg Brentana in drugih) v predmārčni dobi, torej 30—40 let pozneje, že zelo ugledni-grosistični firmi, pomembni tudi za našo gospodarsko zgodovino tistega časa. Za Hagenauerja je znano, da je dobil leta 1794 prost potni list za izvoz 10.000 ogrskih volov v beneško republiko (gotovo za kritje vojaških potreb). Pozneje je vozil v Neapelj tudi orožje.³¹

Na Apeninski polotok so šli prek Senja tudi bosenski voli. Leta 1796 je dobil reški trgovec Matija Tomičić dovoljenje, da je v teku naslednjih deset let izvozil iz Ogrske prek Kopra 3000 volov.

Morda se sme reči, da je nekatere trgovce iz tujine (Italija, Francija) pritegnila k naselitvi v Trstu prav kupčija z žitom. Nekateri drugi, že dolgo naseljeni tržaški trgovci so postali tudi komisarji ali zaupniki tujih

³⁰ ADK, Litorale Kommerz, R Nr 592; Žitna kupčija Ogrske in Notr. Avstrije prek morja 1793—1805.

³¹ Vir v op. 18.

velikih kupcev žita; na primer Isaac Vita Levi in Costanzo sta postala zaupnika neapeljskega nakupovalca žita.

Ko so spomladi 1793 vozili žito v kraljevino Sardinijo, so pripeljali: 1611 ton pšenice in 4027 ton ovsa liferant Johann Kubovsky iz Radgone (izvažal je predvsem prek Reke in po Padu navzgor do izliva reke Tesino in do Torina), enake količine istega blaga Lovrenc Anton Rudolph iz Ljubljane; 1611 ton pšenice ter 6444 ton ovsa Josef Sporrer iz Karlovca. Kubovsky je prišel svojo dobaviteljsko pot okoli Ptuja in Radgone, Rudolph v Sisku in v Ljubljani, Sporrer v domačem Karlovcu.³²

Sredi februarja 1797 so Francozi zavzeli Mantovo. Dunajski dvorni vojni svet je zagovarjal mnenje, naj se izvoz živil čisto ustavi, da bo s tem sovražnikov položaj težji. Predlagali so, da se vpelje splošna in stroga zapora pristanišč na Reki, v Bakru, v Kraljevicu, v Senju in Karlobagu tudi za ogrsko blago. Takoj opazimo, da je bil iz zapore izvzet Trst, kjer so mogli trgovino lažje kontrolirati. Istočasno nam je ševeda jasno, da bi pomenila uresničitev predloga, ki so ga izrekli vojaki, katastrofalen udarec za pristanišča hrvaškega primorja, ki so bila bliže dobro založenim tržiščem ogrske polovice države, in protekcijo za večji ter avstrijskim deželam bližji Trst. Ker je predlog glede blokade odsvetoval tudi avstrijski zunanji minister (gospodarski svet države je temu tako že nasprotoval), so zahtevo po zapori opustili, pravzaprav ublažili; omejili so jo na dobo dveh mesecev.

Polagoma si je pričela v smislu nekakšnega vojnega gospodarstva ustvarjati rezerve tudi Avstrija sama. Nedvoumno znamenje — mimo drugih — je dogodek iz sredine marca 1800. Tržaški trgovski hiši Riznić & Palikuća so takrat dovolili izvoziti 1200 vreč riža v Smirno, vendar s pogojem, da mora dati določeno količino riža na voljo za mestne potrebe v Trstu.

Dirigirano oziroma prohibitivno gospodarstvo se je razširilo z živil še na surovine in industrijske polizdelke. Naj navedemo nekaj primerov: dne 18. marca 1800 so prepovedali izvoz surovega bakra ali pa bakra v ploščah. Začasno so spet dovolili izvažati v zavezniške dežele vojaške potrebščine, tako 8. junija 1801 izvoz domačega svinca, dne 31. januarja 1803 izvoz armatur, sabelj, klin in strelnega orožja, toda že tri mesece pozneje so spet prepovedali izvoz kakršnega koli vojaškega strelnega orožja; dovolili so le izvoz lovskega in drugega luksuznega orožja. Nadalje so konec julija 1803 dovolili izvoz usnja (za plačilo primerno visoke carine), devet mesecev nato pa tudi še izvoz volovskih kož.

Dolgo časa pa je bil zelo velik problem, ali naj se prepove izvoz jelka. Če bi se prepovedal, bi bil to zelo hud udarec za dokaj razvito avstrijsko železarstvo. Sklicujoč se na Anglijo, ki ni v celoti prepovedala izvoza svojega jelka, je 20. maja 1805 Avstrija odločila, da se dovoli izvoz jelka v palicah.

Kako zelo so koalicijske vojne spremenile strukturo izvoza v korist orožja, moremo ilustrirati s številkami. Že leta 1793 je dobil dovoljenje vojni dobavitelj in papeški komisionar Valentin Cavallar, sicer tržaški

³² Vir v op. 30.

trgovcev, da sme izvoziti na papeški dvor 3000 pušk in 100 grenadirskih sabelj. Že večji izvoz orožja notiramo za leto 1795. Takrat so od januarja do septembra izvozili v Torino 44.886 pušk in pištol, v Španijo 41.930 pušk in pištol, v Neapelj 7500 pušk in pištol (skupaj 94.326 pušk in pištol). Obljubili so, da bodo do konca leta izvozili še naslednje količine pušk in pištol: v Španijo 9520 kosov, v Neapelj 5190 kosov, v Torino 4743 kosov, skupaj torej še 19.453 kosov strelnega orožja. Če so ta načrt uresničili, potem so v tem letu izvozili 113.779 pušk in pištol (tu ni všteti 5125 pušk, ki jih je prišla iskat španska mornarica — morda za svoje potrebe?). Neki drug podatek iz konca 1795 pravi, da bodo izvozili prek Trsta v Španijo še 32.013 pušk. Ne moremo ugotoviti, če je to dodatna pošiljka ali pa je že všteta v zgornje količine. Vir pripominja, da je prek Trsta izvažala orožje v tujino namreč tudi Saška. Končno naj še navedemo, da je konec junija 1798 dobil dovoljenje za izvoz 15 zabojev musket v severno Italijo Antonio Dorligo Benussi.

Ustanovitev Ilirskih provinc leta 1809, kar je bilo delo zmagovite Napoleonove Francije, je bila hud udarec za nadaljnje akumuliranje kapitala in za celotno gospodarstvo na Slovenskem. Gre za bistveno zoženje tržišča, za velike vojne kontribucije in za razvrednotenje denarja. Slovensko ozemlje se je razdelilo v dva različna upravnopolitična dela, od katerih je zahodni trpel zaradi razširitve Napoleonove kontinentalne blokade tudi na obale Jadrana, vzhodni pa zato, ker je bil odrezan od morja in s tem od Apeninskega polotoka kot svojega tradicionalnega, velikega in izvrstnega tržišča. V zahodnem delu so avstrijsko valuto zamenjali s francosko, v vzhodnem pa je bankrot, ki ga je doživela Avstrija leta 1811, dobro opravil svoje rušilno delo.

Šele v relativno mirni predmarčni dobi od 1815 do 1848 so mogli kupčevalci spet občutneje akumulirati kapital, graditi industrijo in si iskati tržišča, izgubljena v letih 1809—1813. Sedaj je bilo vse to precej teže, ker je po restavraciji avstrijsko blago že zadelo na močno angleško konkurenco, ker je Anglija hitreje sledila Napoleonovim bežečim korakom kot pa Avstrija.

Zusammenfassung

DAS WIRKEN VON KOMMERZKONSESSEN

Der Höhepunkt der Aktivität von Kommerzkonsessen fällt in das Jahrzehnt zwischen 1763 und 1774. Anhand von Belegen aus diesem und folgenden Jahrzehnten befasst sich der Verfasser vor allem mit dem Anstieg des Getreidehandels auf der Relation Ptuj—Ljubljana—Trst (Pettau—Laibach—Triest) — Italien, wobei festgestellt wird, dass 1766 über Triest rund 20.700 t Getreide ausgeführt worden sind; davon kamen 63% aus Ungarn und Kroatien und die übrigen 37% vor allem aus der Südsteiermark, weniger aus Krain und einigen Teilen von Kärnten. Später stieg die Getreideausfuhr stark an und übertraf 33.000 t. Gegen Ende des 18. Jahrhunderts schellt wegen der Kriege die Ausfuhr von Gewehren, Pistolen und kalten Waffen sprunghaft in die Höhe, zugleich aber auch die Ausfuhr von Ochsen.

Durch die Getreideausfuhr entstanden drei starke Handelskompanien: die Temeschwarer Handlungscompagnie, die 1759 gegründet wurde, die 1762 in Pettau gegründete Gesellschaft Adolf Ritter et Co und die 1765 gegründete Janoschazer Handlungscompagnie in Triest.

Der Verfasser befasst sich kurz noch mit der 1755 gegründeten Triester Börse und den beiden ersten Seefahrtsversicherungen: der »Assecuranz Compagnie«, deren Gründungsversammlung am 1. Oktober 1766 stattfand, und der »See- Assecuranz-Gesellschaft«, die am 1. Juni 1779 ihre Geschäfte aufnahm.